

POPULAȚIA — FACTOR IMPORTANT AL PROCESELOR ISTORICE (În lumina făuririi unității românești)

LOUIS ROMAN

Istoria evenimențială — domeniu admirabil de cercetare și reflecție — ne-a încântat și îngrijorat pe toți, ne-a entuziasmat și îndurerat în fel și chip, ne-a convins și orientat pe calea luptei împotriva exploatării și asupririi, ne-a îndrumat în prezentarea fenomenelor în înfățișarea lor reală, în reliefarea misiunii clasei progresiste, revoluționare a epocii date. Toți îi sîntem deci îndatorați, dar istoricul, continuînd a acorda importanța meritată *fenomenului* istoric, nu se poate opri la acesta, ci trebuie să năzuiască a accede spre *esențe*, inclusiv spre cele mai profunde, pentru a suprinde resorturile ultime ale proceselor, curentele de adîncime ce mișcă omenirea. Care să fie oare aceste esențe și cum se ierarhizează ele din punctul de vedere al profunzimii ?

Demografia — atît cea contemporană, cit și cea veche — stabilește caracterele specifice ale spațiului demografic, pe teritoriul și în perioada date¹. *Demografia istorică* determină coordonatele caracteristice ale istoriei populației și ale politicii demice². Se naște însă întrebarea : cum și în ce măsură sînt influențate procesele istorice de către specificul spațiului demografic ? Unele teorii reacționare — geopolitica, neomalthusianismul ș.a. — au susținut că diferite caractere demografice ale populației ar influența în mod hotărîtor evoluția socială, de unde anumite grupări politice au desprins orientări de extremă dreaptă. Analiza științifică a demonstrat falsul aserțiunii, dar o serie de gînditori înaintați au fost înclinați — poate ca o reacție la atrofieriile ultrareacționare amintite — să atribuie o importanță insignifiantă caracterelor demografice ale populației în procesele istorice. În schimb, demoistorici serioși din diferite țări se arată gata, în vremea din urmă, să supraliciteze rolul aspectelor spațiului demografic.

Sînt, prin urmare, destule împrejurările care obligă la o analiză concretă — în cele ce urmează, ea se operează asupra importantului proces istoric al făuririi unității etniei române —, atît cu scopul de a determina ierarhizarea esențelor de maximă pătrundere a cunoașterii umane, cit și de dorința de a desprinde adevărul asupra rolului populației în evoluția societății.

*

Unitatea românilor se manifesta pe toate ariile geografice, în ciuda nefireștiilor granițe ce sfîșiau trupul unic al țării. La 14 ianuarie 1643, Vasile vodă Lupu al

¹ L. Roman, *Sciences de l'histoire, démographie et démographie historique*, în „Analele Universității București”, Istorie, XXIX, 1980, p. 101—105.

² *Ibid.*, p. 105—109.

Moldovei arăta o bună cunoaștere a marelui număr al românilor transilvăneni³, iar Grigore Ureche sublinia în aceeași perioadă că moldovenii și muntenii „s-au tras de la un izvod... Rumânii, ciți să află lăcuiitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sîntu cu moldovenii și toți de la Rîm să trag”⁴. Țara Românească era numită în mod familiar „Țara” de așezările de pe malul dobrogean al Dunării, dar și de cele din sudul Ardealului, din estul Banatului și chiar din Sălaj⁵. Satul Seliștea (azi în com. Isverna, jud. Mehedinți) întreținea legături atît de strînse, în secolele XVIII-XIX, cu sate din Banat și Transilvania, încît și căsătorii se înfiripau între tineri de pe cele două versante ale munților⁶. Temeiul acestor — și al altor altor — manifestări de unitate era unicitatea etniei, predominante numericeste în tot acest spațiu.

Legăturile sînt foarte puternice și se întăresc tot mai mult de-a lungul secolelor. Periodic, la locuri consacrate prin tradiție în toate ramurile Carpaților, se țineau *nedeile*⁷, prilej de iarmaroc și de odihnă spirituală („tîrg pe înălțimi”), de cunoaștere a oamenilor din așezările țării de-o parte și de alta a muntelui, de a ști cite se petrec în lume („tîrg de două țări”). Totodată — așa cum se întîmpla altădată și în Ardennes sau în Caucaz — nedeile constituiau o bună ocazie pentru tineri de a se cunoaște și a se lua („tîrg de fete”) : muntele Găina din Apuseni, celebrat pînă azi cu un asemenea apelativ, ori cazul mai sus citat al Seliștei din Isverna Mehedințiului se prezintă numai drept relicele unei străvechi datini, cîndva de mare răspîndire și popularitate.

Orașul Bistrița s-a dezvoltat și a înflorit în contact cu Țara Moldovei, în care sens este elocventă scrisoarea de pe la <1604—1619> a vornicului Crăstian Rotâmpan din Cîmpulung către bistrițeni : „Că acest cap de țară a Mulduvei nu poate hi fără dumniavoastră și dumni<i>lor voastrea încă are hi îndemănă cu

³ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV/1, București, 1882, p. 669. Referitor la cele ce urmează, un bogat material la : *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași : 1600—1859—1918*, ed. Gh. Buzatu, A. Kerețchi, D. Vitcu, „Junimea”, Iași, 1983 ; I. Bitoleanu, Gh. Dumitrașcu, *Românii din Dobrogea și manifestări ale conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne*, în „Revista de istorie”, 29, 6, 1976, p. 865—887 ; Ilie Ceaușescu, *Transilvania străvechi pămînt românesc*, Editura Militară, București, 1984 (hărțile : I. Talpeș ; vers. engl. și franc. — 1983) ; M. Mușat, V. Arimia, *Introducere, în 1918 la români. Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe*, I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 11—57 ; *Națiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*, ed. Ștefan Ștefănescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984 (mai ales : D. Hurezeanu, p. 21—135 ; R. Manolescu, p. 253—277) ; N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Editura Academiei, București, 1983, etc.

⁴ Gr. Ureche, *Leopeseșul Țării Moldovei*, ed. a II-a, P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., 1958, p. 66, 134.

⁵ V. Morfeș, *Infiltrări românești dintr-o parte în alta a Dunării...*, în „Buletinul Soc. Rom. Geogr.”, XLVI, 1927, p. 130 ; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 171 (și n. 113) ; L. Roman, *Așezarea statornică a românilor transilvăneni în Țara Românească (1739—1831)*, în „Studii Revistă de Istorie”, 24, 5, 1971, p. 918 ; I.-A. Pop, *Reflectarea realităților general-românești din secolele XVII-XVIII în cronicile din Șcheii Brașovului*, în „Anuarul Institutului Ist. Arh. «A. D. Xenopol»”, Iași, XX, 1983, p. 287.

⁶ V. Novac, *Cîteva documente inedite...*, în „Mehedinți — istorie și cultură”, Drobeta Turnu-Severin, II, 1980, p. 309—314.

⁷ I. Conea, *Din geografia istorică și umană a Carpaților...*, în Buletinul Soc. Rom. Geogr., LV, 1937, p. 48—78 (și : 3 hărți + planșele).

noi"⁸. Braşovul şi Sibiul s-au creat în legătură cu celt două alcătuiri politice româneşti sud-carpătice mai însemnate: voievodatul de pe Argeş şi Dimboviţa, respectiv cel de pe lângă Jiu şi din Haţeg; cea mai largă împlinire urma să aibă Braşovul care — în rivalitatea cu Sibiul — ieşea în frunte înaintea de toate pentru că, la sud de munţi, înfietatea revenea centrului de la Argeş, şi nu celui de pe Jiu⁹. Lucrurile căpătau o asemenea turnură şi pentru că — aşezat la punctul de contact al Transilvaniei cu Ţara Românească şi Moldova — Braşovul devenea (după cum mărturisea, de pildă, Georg Reicherstorffer în a sa *Chorographia Transilvaniae*, publicată în 1550) centrul economic al tuturor celor trei ţări române¹⁰. Legături multiple, necesare, se consolidau în acele vremuri între Ţara Făgăraşului, Scaunul Săliştii, Haţeg şi alte zone de peste munţi, pe de-o parte, şi ținuturile de nord ale Munteniei, de alta¹¹. La 1724, românii braşoveni scriau trimisului lor la Viena: „...hrana noastră mai a tuturor ne iaste în Ţara Românească, aici numai dăjdiile dăm...”¹². Din satele Apusenilor, oamenii coborau la podiş şi în cîmpie cu produsele meşteşugurilor lor, străbăteau distanţe impresionante şi se întorceau cu produsele agricole pe care nu le puteau face acasă¹³.

Cu cită forţă se impuneau cerinţele legăturilor tot mai strînse între provincii se vede din acest fapt. Instaurîndu-şi dominaţia la vest de Carpaţi la sfîrşitul veacului al XVII-lea, Habsburgii s-au străduit să reducă legăturile economice ale Ardealului cu Muntenia şi Moldova, ceea ce s-a şi înfăptuit în anumită măsură în prima vreme. Viaţa însă a impus continuarea şi consolidarea cursului anterior, încît în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea şi în prima jumătate a celui următor se poate observa o creştere importantă a relaţiilor comerciale ale Transilvaniei cu Principatele extracarpătice, relaţii mult mai importante decît cele întreţinute cu Ungaria şi provinciile austriece¹⁴.

Oamenii străbăteau neîncetat pămîntul, în toate direcţiile şi sensurile, consolidînd legăturile existente. Se circula lesne prin atîtea trecători şi plaiuri carpatine, peste Dunăre şi balta ei. Legăturile economico-sociale la Milcov erau atît de frecvente, încît la hotar s-au dezvoltat Focşanii moldoveni şi Focşanii munteni, unul şi acelaşi oraş în dublă ipostază. Şi care nu fu mirarea naturalistului şi etnografului austriac Julius Edel, conducătorul grădinilor domneşti din Iaşi, cînd — aflat acolo în 1835 — constata: „Un pîrîiaş mic formează graniţa dintre partea

⁸ Hurmuzaki, *Documente...*, XV/2, ed. N. Iorga, 1913, p. 808, nr. 1650.

⁹ N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, X, 1905, p. 5—6.

¹⁰ *Călători străini despre ţările române*, I, ed. Maria Holban, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 218.

¹¹ I. Moga, *Scrieri istorice. 1926—1946*, introd. St. Pascu, ed. M. Dan—A. Răduţiu, „Dacia”, Cluj, 1973, p. 56—88; D. Prodan, *Boieri şi vecini în Ţara Făgăraşului în sec. XVI—XVII*, în „Anuarul Inst. Ist. Cluj”, VI, 1963, p. 161—165; St. Meleş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII—XX...*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 98—99; N. Stoicescu, în *Constituirea statelor feudale româneşti*, Editura Academiei, Bucureşti, 1980, p. 120—122 etc.

¹² L. Roman, *Aşezarea statornică...*, p. 917 (şi n. 143).

¹³ Z. I. Tóth, *Mişcările ţărăneşti din Munţii Apuseni pînă la 1848*, Editura Academiei, 1955, p. 123; D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 115, 118, 126, 127, 138, 141; L. Roman, *Itinerarii istorice...*, în „Studii şi articole de istorie”, XXXIX—XL, 1979, p. 219.

¹⁴ Idem, *Les Transylvains en Valachie (XVIIIe siècle — début du XIXe siècle)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XI, 5, 1972, p. 784—786.

valahă și cea moldovenească a orașului... Amintitul pîrîiaș are multe meandre, ceea ce face ca împărțirea orașului să fie neprecisă; se întîmplă adesea ca, în timpul unei plimbări prin oraș, să schimbi de mai multe ori stăpînul¹⁵. În condițiile agravării crizei de sistem a feudalismului, a putut fi observat un interval mai mic de două decenii între lichidarea vămilor interne în fiecare din cele două Principate (stipulată de Regulamentele Organice) și realizarea uniunii lor vamale (introdusă la 1/13 ianuarie 1848), ceea ce iarăși demonstrează forța cu care se impunea necesitatea unor tot mai strînse legături economice între provinciile noastre.

Astfel se poate mai lesne înțelege de ce folclorul, datinile și legea sînt aceleași din Maramureș pînă în Dobrogea și din Banat pînă în Bucovina, de ce manuscrisele și tipăriturile românești au străbătut și ele toată fața acestui pămînt; datinile, folclorul, cultura scrisă ș.a. au consolidat și ele continuu unitatea etniei. Expresia cea mai clară a acestui proces este chiar limba noastră, ea însăși de-o admirabilă unitate pe întregul teritoriu al patriei, unde nu există dialecte diferite, ci numai subdialecte: moldovean, muntean (cuprinde și Dobrogea), bănațean, crișean și maramureșean. Cercetătorii au fost întotdeauna uimiți nu numai de faptul relatat, dar și de acela că nu există un subdialect transilvănean aparte, fiecare din cele cinci subdialecte intrînd ca o pană în interiorul Transilvaniei istorice. Și încă ceva: subdialectele (și graiurile în care ele se împart) nu cunosc granițe nete, fiind unite prin zone de trecere, mai largi sau mai înguste de la un subdialect (respectiv, grai) la altul. Așa, spre pildă, în zona de tranziție din sudul Moldovei, graiurile moldovenești se învecinează și se întrepătrund cu cele de tip muntean, iar în zona de tranziție din nordul Moldovei fenomenele de limbă se întrepătrund cu cele din nord-estul Transilvaniei¹⁶.

Limba română a fost și ea un puternic liant, ceea ce s-a petrecut pe o anumită canava demografică: specificul străvechi al răspîndirii populației, densitatea maximă fiind, de-a lungul multor secole, în zonele submontane, de-o parte și de alta a Carpaților Meridionali, Orientali și Occidentali, ceea ce a constituit un element important al consolidării permanente a coeziunii, prin trecători și peste plaiurile munților¹⁷. Dar același este și sensul istoric al fenomenelor lingvistice amintite mai sus: inexistența în daco-română a unui subdialect transilvănean distinct, fiecare din cele cinci subdialecte intrînd ca o pană în interiorul arcului carpatic. Și atunci este de înțeles și de ce romanizarea a trecut mult *extra provinciam* și a cuprins întregul popor daco-get: cauzele principale sînt de căutat (în afară de

¹⁵ St. G. Ciulei, Nina Ciulei, Ecaterina Ciulei, în *Momente din trecutul medicinei. Studii, note și documente*, red. dr. G. Brătescu, Editura medicală, București, 1983, p. 262—263.

¹⁶ Sextil Pușcariu, *Limba română*, I (1940), „Minerva”, București, 1976, p. 232—244; E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, ed. I. Pătruț, B. Kelemen, I. Măriei, Editura Academiei, București, 1970, p. 38—49; G. Ghiculete, *Fonetica graiurilor moldovenești de nord în comparație cu fonetica graiurilor moldovenești de sud*, în „Fonetică și dialectologie”, IV, 1969, p. 97—105; I. Gheție, Al. Mareș, *Graiurile daco-române în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București, 1974; I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, București, 1975, p. 196.

¹⁷ Șt. Ștefănescu, *Géographie historique de la Roumanie. Les concentrations démographiques et leur signification historique*, în „Annales de démographie historique”, Paris, 1971, p. 341—350; L. Roman, *Implicații istoriografice ale cercetării demoistorice*, în „Revista de Istorie”, 37, 5, 1984, p. 448—451.

superioritatea civilizației materiale și spirituale romane, precum și de alte împrejurări), tocmai în aceste strînse legături între toate părțile componente ale blocului teritorial-demic de la nordul Dunării de Jos și dintre fluviu și Mare.

Necesitatea socială a întărit neîncetat unitatea trupului acestui neam și a făcut ca teritorii, aflate timp de veacuri sub stăpînire străină — Transilvania și Crișana, Banatul și Dobrogea etc. — să graviteze totuși spre Principatele românești extracarpătice; la cele arătate de-acum în acest sens, sînt de adăugat încă multe altele. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în cel de-al XIV-lea, în Transilvania s-au realizat mari defrișeri, s-au constituit noi sate, s-au introdus masiv în circuitul agrar pămînturi necultivate, ceea ce era mai ales rodul eforturilor țărănimii române¹⁸; în scaunele și districtele săsești și secuiești, rolul acesta a revenit țărănimii locale. Procesul a continuat și în secolele următoare, astfel încît pe teritoriul Principatului Transilvaniei, la 1806, nu se mai găseau decît 54 de *praedia* „moșii fără sate așezate” (folosite mai ales ca pășuni)¹⁹. Deși fenomene asemănătoare s-au petrecut și pe teritoriile extracarpătice, totuși din veacul al XIV-lea și pînă în prima jumătate a celui de-al XIX-lea aici s-au menținut foarte întinse imășuri: în acest scop erau folosite aproape exclusiv 935 de „moșii ne-locuite” în Țara Românească (din totalul de 3464 de moșii la 1789)²⁰, 632 de moșii la 1828—1829 în Banat și comitatele apusene (Cenad, Arad, Bihor, Satu Mare, Maramureș)²¹ etc. Urmarea a fost că transhumanța oierilor transilvăneni, practicăată timp de milenii, a devenit din ce în ce mai importantă — cu începere din veacul al XIV-lea — pe direcția spre Țara Românească, Moldova și Dobrogea, ceea ce rezultă și din argumentele ce se aduc în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Cînd, în 1767, păstorilor nestabiliți în Țara Românească li se interzice arendarea pășunilor de aici, conducerea Brașovului consideră că aplicarea unei asemenea măsuri ar sili pe oierii transilvăneni să-și vîndă turmele sau să se stabilească în Muntenia. În momentul în care Curtea de la Viena solicită desființarea pășunatului dincolo de granițele Imperiului, la 30 iulie 1770 guvernul ardelean observă că în interiorul arcului carpatic pășunile sînt neîndestulătoare; la 9 iulie 1771 se subliniază și că mișcarea oilor spre Banat sau către regiunile situate spre vest de Transilvania este de asemenea inoperantă, căci ar costa mai mult decît creșterea animalelor în Țara Românească. În 1786, baronul H. Rathkeal — inter-nunțul Austriei în capitala otomană — constată și el necesitatea menținerii trans-humanței oierilor ardeleni dincoace de munți²².

Prea multe dureri — aduse transilvănenilor, maramureșenilor etc. de dominația regatului Ungariei și stăpînirea nobilimii, apoi de nemiloasa administrație habsburgică și dualistă — au determinat exoduri de populație la sud și est de Carpați, ale căror maxime au avut loc, în cursul mileniului nostru, în trei peri-

¹⁸ I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, Sibiu, 1944, p. 74—75, 78, 91—92.

¹⁹ I. de Lipszky (apud J. L. Stotz, *Neueste statistisch-topographische Darstellung des Grossfürstenthums Siebenbürgen...*, Wien, 1812, p. 12).

²⁰ *Perigraphi tis Vlachias...*, ed. N. Lazaru, București, 1789, p. 139.

²¹ L. Nagy, *Notitiae politico-geographico-statisticae...*, I, Budae, 1828 (însu-mare L.R. pe baza datelor, referitoare la fiecare comitat); II, 1829, p. 157, 201 (date asupra regiunii graniței militare): 347 *praedia* „moșii fără sate așezate” + 285 *diverticula* „moșii cu sălașe, aflate în proces de prefacere în sate” = 632.

²² L. Roman, *Les Transylvains en Valachie...*, p. 775.

oade : 1) în veacurile XIII—XIV²³; 2) în anii 1761—1830 (mai ales între 1761—1767)²⁴; 3) de la sfârșitul anilor '70 ai secolului al XIX-lea și pînă la 1913 (mai ales în perioadele 1902—1907 și 1910—1913)²⁵. Din Ardeal s-au refugiat mai ales români, dar și secui, nu puțini, precum și sași. Și din Principatele extracarpatiche mulți pribegeau în Dobrogea : la 1603, în satul Dăieni (la nord de Hirsova), ragusanul Aloisio Radibrat constata „multe mii de români cu familiile lor, fugiți de tirania foștilor domni ai Moldovei și Țării Românești...”²⁶ (cifra însă constituie, probabil, o exagerare). Grele erau însă condițiile de trai și în Dobrogea : la 1712, polonezul Francisc Gościecki constata că „aici creștinii... strîng orice ban din cauza foametei și a birului greu pentru haraci”²⁷. Așezarea statornică a ardelenilor, mai ales români, la sud și est de arcul carpatic a fost facilitată de conștiința unității etnice cu moldovenii, muntenii și dobrogenii în mijlocul cărora rămîneau. Numai în perioada 1739—1832 și doar pe teritoriul muntean, se documentează 225 de localități în care se așează ardelenii, din care 71 noi localități cu determinantul „Ungureni” (adică oameni plecați de sub stăpînirea nobilimii ungare), 4 cu apelativul „Mocani” etc.²⁸. Este ușor de imaginat cît de multe au fost așezările — pe care transilvănenii le-au creat, le-au repopulat sau în care s-au adăugat mai vechilor locuitori — pe teritoriul moldo-munteano-dobrogean, și nu numai în timpul amin-titului val migratoriu, dar și în cel din veacurile XIII-XIV, precum și în cel de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor. Transhumanța și transmigrațiile definitive ale ardelenilor au avut o mare importanță în fortificarea unității țării, dar nu trebuie totuși uitat că adaosul de populație, depus de ele în zonele est- și sudcarpatice, nu a reprezentat decît o cotă-parte redusă în efectivul populației locale, motiv pentru care încercările — ce se fac în ultimii ani,

²³ În Țara Românească : C. C. Giurescu, *Vechimea satelor Star-Chiojd și Chiojdul Mic din fostul județ al Săcuienilor*, în „Revista Istorică Română”, IV, 1934, p. 285 ; I. Conea, *Basarabii din Argeș...*, în „Buletinul Soc. Rom. Geogr.”, LIV, 1935, p. 239 (harta), p. 241 (în articol se găsece însă și ipoteze ce nu pot fi primite) ; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I², „Dacia”, Cluj, 1972, p. 179—185, 286, 459 ; Șt. Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, „Facla”, Timișoara, 1974, p. 51—60 ; idem, în *Constituirea statelor feudale românești*, p. 12—13 ; Th. Năgler, *Cercetări arheologice în Țara Făgărașului privind feudalismul timpuriu*, în „Academia R. S. România. Memoriile Sect. științe ist.”, s. IV, t. II, 1977, p. 15—16 ; etc. În Moldova : I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age, Sibiu*, 1944, p. 147 (și în Țara Românească) ; Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania...*, p. 101—102 ; C. Cihodaru, *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI—XIV (II)*, în „Anuarul Inst. Ist. Arheol. «A. D. Xenopol»”, Iași, XVII, 1980, p. 119—121 (dar și cu o serie de puncte de vedere, pe care opinia publică științifică va ezita probabil să le accepte) ; V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 197—198 ; etc.

²⁴ L. Roman, *Așezarea statornică...*, p. 904—905.

²⁵ A. Egyed, *Emigration of Transylvanian Peasants at the Beginning of the 20th Century*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, V, ed. D. Hurezeanu, Editura Academiei, București, 1975, p. 251—258 ; I. I. Adam, *Economia Transilvaniei în anii 1900—1918. Teză de doctorat (text prescurtat)*, București, 1976 (Acad. Studii Economice), p. 13 (policopiat).

²⁶ *Călătoria străin...*, IV, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, 1972, p. 274.

²⁷ *Ibidem*, VIII, ed. idem, Editura științifică și enciclopedică, București, 1983, p. 598.

²⁸ L. Roman, *Așezarea statornică...*, p. 911 (și tabel 2).

de către cîțiva istorici de peste hotare, de a acredita ideea „imigrării masive” a românilor la est de Carpați în secolele XII—XIV — sînt contrare adevărului istoric.

Posesiunile domnilor moldo-munteni în Transilvania și alianțele politice între cele trei țări române în lupta pentru independență (precum și multe altele ce-au contribuit la întărirea continuă a aceleiași unități) erau, de asemenea, izvoare din necesități sociale. Căci toate împrejurările esențiale de viață, interne și sud-est- (ca și est-) europene, apropiau forțele înaintate din țările române, le împingeau la unitate de luptă, fără de care nu se putea nici menține ființa de stat, nici păstra și lărgi autonomia, nici cuceri independența. Totodată, lupta împotriva cotropitorilor străini se împletea strîns cu lupta antifeudală. Astfel, de-a lungul veacurilor se formau și se dezvoltau treptat elemente de unitate și pe planul luptei de eliberare socială și națională.

În lumina tuturor celor de mai sus este acum mai ușor de perceput această particularitate a istoriei poporului român: în fiecare epocă, pe teritoriul țării a predominat numericeste o anumită etnie — în vremurile vechi daco-getică, apoi străromână și română. În aria așezărilor acesteia s-au stabilit prin vremi diferite neamuri, definitorie pentru civilizația românească fiind ospitalitatea ce li s-a oferit, precum și colaborarea maselor de oameni ai muncii, indiferent de limba maternă, în lupta împotriva exploatării și asupririi. Fie că s-au constituit enclave etnice (secuii, sașii etc.), fie că s-a realizat asimilarea la o anumită civilizație și cultură (romanizarea daco-geto-moesilor, asimilarea de către români a slavilor așezați în cuprinsul țării noastre ș.a.), invariabil s-a menținut totuși peisajul amintit: predominanța numerică a unei anumite etnii. Unii factori exogeni au putut modifica periferiile ariei de așezări, dar însăși situația semnalată nu s-a schimbat niciodată de-a lungul mileniilor. Iar temeiul l-a dat faptul că zona carpato-ponto-dunăreană se distinge printr-o dispunere, cu desăvîrșire armonioasă, a unei uluitoare diversități de forme de relief, teritoriul — cu resursele și posibilitățile de viațuire pe care le oferă — alcătuiind un sistem unitar. Pe această bază naturală (or, în timpurile mai vechi, mediul ambiant avea o importanță cu mult mai mare decît în perioadele mai apropiate de noi), s-a format și s-a dezvoltat o economie cu structură specifică, în cadrul căreia complementaritatea diferitelor regiuni este evident tot mai accentuată. Economia nu și-a găsit împlinirea firească decît în cadrul întregului complex teritorial, răzimat pe cele trei ramuri ale Carpaților și pe Mare. Ca urmare, între toate ținuturile acestei zone au înflorit în chip necesar multiple legături, ceea ce a dat unitatea etno-culturală a fiecărei etape istorice, a stimulat și impus lupta pentru unitatea politică. Amintita unitate etno-culturală a înlesnit legăturile economice, demice, social-politice etc. tot mai intense între toate regiunile, a adîncit caracterul complementar al diferitelor provincii. Cînd de la contactele și legăturile economice medievale s-a trecut — în contextul crizei de sistem a feudalismului, al luptei tot mai intense de eliberare socială și națională — la depășirea piețelor locale (unificate în piețe provinciale), apoi la alcătuirea pieții naționale unice, s-a creat fundamentul pentru potențarea tuturor elementelor de unitate și pentru depășirea tuturor particularităților locale pe care le cunoscuse veacul de mijloc, pentru transformarea conștiinței de neam în conștiință națională, pentru saltul calitativ de la popor la națiune.

Astfel, germeii viitoarelor trăsături specifice ale acesteia s-au format treptat. S-a consolidat în felul acesta comunitatea de limbă, de teritoriu, de viață

economică, de factură psihică, manifestată în comunitatea culturii, de luptă în vederea eliberării sociale și naționale, caracteristică națiunii moderne. Este vorba deci de un proces obiectiv necesar, ineluctabil, care arată cu toată limpezimea cât de mult intră în contradicție cu realitatea cei cîțiva publiciști străini, ce-au vorbit în anii din urmă despre caracterul „întimplător“ al unirii țărilor române într-un stat național unitar și independent.

*

Care sînt deci concluziile ce se degajă din analiza operată ?

1. Legăturile între toate provinciile românești s-au manifestat — de-a lungul secolelor XIII—XIX, pe *plan fenomenologic* — în forme multiple, din ce în ce mai stăruitor și în toate domeniile. Astfel, s-au alcătuit temeiurile constituirii — în cadrul luptei de eliberare socială și națională — a națiunii române, a statului național român.

2. Transcenzînd, suprafața lucrurilor, ajungem la surprinderea *necesității istorice* — manifestate într-o perioadă incomparabil mai îndelungată —, necesitate care apropia și contopea irezistibil toate părțile etniei, în pofida multiplelor vicisitudini ale vremurilor :

a) În sensul arătat acționau *curente de profunzime maximă* : nevoile dezvoltării vieții materiale a societății (impuneau constituirea unui complex economic unic în spațiul carpato-ponto-dunărean, precum și maturizarea formațiunii feudale, criza sa de sistem, pregătirea condițiilor în vederea trecerii la formațiunea capitalistă ; corespunzător, se impunea tendința istorică în problema națională, evidentă în întreaga Europă a vremii, de luptă pentru eliberarea de sub dominația străină, de unire într-un singur stat a teritoriilor, unde predominau așezările aceluiasi popor, unde se constituia o anumită națiune).

b) În același sens acționau *factori de natură social-economică* : nevoia formării și dezvoltării unui sistem economic unic, în cadrul căruia complementaritatea diferitelor regiuni era tot mai accentuată ; necesitatea depășirii stavilelor, puse de relațiile feudale dominante, și trecerea la modul de producție capitalist.

c) Lucrau și *factori politici* : trebuința realizării unor țeluri, comune tuturor țărilor române ; transpunerea ei în realitate impunea apropierea tot mai strînsă între provinciile noastre, diverse forme ale alianței lor, alcătuirea unui sistem politic unic (realizat în 1599—1600), crearea statului național (1859), independent (1877—1878) și unitar (1918).

d) Erau în mișcare *agenți culturali-ideologici* : unitatea lingvistică, comunitatea folclorului, datinilor și legii, circulația manuscriselor și tipăriturilor, conștiința originii comune, a unității de limbă și cultură, cărea i s-a adăugat și ideea unității de interese și de luptă în scopuri comune.

e) În ciuda hotarelor, apăreau și puternice *contacte de viață cotidiană* între locuitorii diferitelor provincii.

f) Își spunea cuvîntul și caracterul unitar al *mediului ambiant*, care constituia cadrul favorabil pentru strînse legături interregionale.

3. Se vedește, totodată, acțiunea *elementelor spațiului demografic* : unicitatea etniei, predominante numericește în zonă ; specificul răspîndirii populației : transhumanța (dar și alte numeroase forme de mobilitate spațială temporară, în ambele sensuri, peste limitele interprovinciale) ; transmigrațiile definitive. Notele lor specifice apar din multe puncte de vedere :

a) Conjugarea propriei influențe asupra procesului istoric cu aceea a altor curente de adâncime : astfel, de exemplu, persistența îndelungată a maximei demice în zonele submontane (pe ambele versante carpatine, la linia de confluență a mai tuturor provinciilor românești), ca și migrațiile interprovinciale (temporare și definitive) ușurau și grăbeau apropierea tot mai strînsă, de-a lungul secolelor, a teritoriilor noastre, în care sens acționau simultan și alți factori (necesitatea constituirii unei economii unice, pe fondul mării armonii a dispunerii tuturor formelor de relief ale spațiului ; tendința istorică a problemei naționale ș.a.).

b) Influența caracterelor demografice ale populației se materializează în rolul lor de canava, pe care se desfășoară lucrul altor factori sociali : s-a menționat mai sus că această era cazul specificului răspîndirii populației, în ceea ce privește rolul limbii române de puternic liant al blocului etnic românesc ; unicitatea etniei numericește dominante era, de asemenea, canavaua generală pe care se exercita influența tuturor factorilor de apropiere și contopire a teritoriului național etc.

c) Partea componentă cea mai importantă a vieții materiale a societății este producția, ceea ce explică rolul determinant, în ultimă instanță, al modului de producție în dezvoltarea societății. Dar și spațiul demografic este o parte componentă a vieții materiale a societății, ceea ce-i dă o pondere apreciabilă în influențarea proceselor istorice. Căci acțiunea altor factori (de ordin politic, cultural-ideologic, cotidian etc.) este direcționată de nevoile dezvoltării vieții materiale a societății, înainte de toate de cele ale producției, dar și de caracterele specifice (și tendințele lor evolutive) ale spațiului demografic al zonei și perioadei date : așa, spre pildă, procesul secular, ce ducea ineluctabil la constituirea statului național român, era un dat, subsecvent existenței blocului etnic românesc în regiune și diferitor forme de legături demice în cadrul acesteia.

4. Se conturează astfel atît resorturile cele mai profunde ale făuririi unității românești, cît și ierarhizarea sensurilor lor :

a) elementele din zona de cea mai mare adâncime a cunoașterii umane (zona I) : nevoile dezvoltării vieții materiale a societății ș.a. ;

b) esențele zonei imediat următoare (a II-a, pe drumul de la esențele ultime la fenomen) : necesitatea formării și dezvoltării unui sistem economic unic etc. ;

c) aspectele fundamentale ale celei de-a III-a zone : caracterele specifice ale spațiului demografic românesc și tendințele lor evolutive, în decurs de multe veacuri ; interconținările

Procese sociale → Fenomene demografice → Procese sociale

(A)

(B)

(A)

În care (B) este simultan efect și cauză²⁹.

²⁹ O frumoasă demonstrație a relației A→B a făcut Jacques Dupâquier (*La population rurale du Bassin Parisien à l'époque de Louis XIV*, Éditions de l'E.H.E.S.S., Paris, 1979, p. 28, 29, 387—391) prin reliefaarea rolului proceselor sociale (structurile agrare, relațiile de producție în general, dar și mentalitățile) în determinarea unui mecanism autoregulator și, ca urmare, în menținerea unei populații staționare în Franța, din secolul al XIV-lea și pînă la începutul celui de-al XVIII-lea. O importantă analiză a relației B→A a dat Ju. L. Bessmertnyi (*Demografijskie i social'nye processy vo francuzskoj derevne XIV v.*, în *Francuzskij ežegodnik. Stat'i i materialy po istorii Francii*, 1981, „Nauka“, Moskva, 1983, p. 127—146), care a dovedit că în Franța, la mijlocul și în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, o serie de fenomene demografice au acționat în calitate de catalizator al evenimentelor ce-au dus la declanșarea războaielor țărănești, acestea fiind însă generate de fapte de viață social-economică și politică.

Alți factori — de ordin politic, cultural, cotidian etc. —, care-și îndeplineau influențele cu ale celor de mai sus, erau direcționați (sau chiar determinați) de factorii din zonele I—III.

5. Rezultă, prin urmare, importantul rol al spațiului demografic — parte constitutivă a vieții materiale a societății — în desfășurarea proceselor istorice, el acționând ca unul din curențele de adâncime, care pun în mișcare societatea (zona a III-a). Nu trebuie uitat însă nici că elementul decisiv în complexul vieții materiale îl constituie producția socială; nici că, drept urmare a acestei situații, factori de mai mare profunzime (cei din zonele I și a II-a) acționează în istorie; nici faptul că n-avem de-a face cu acțiunea izolată a caracterelor demografice ale populației, ci că ele se manifestă în strinsă împletire cu factori de alt ordin; dar nici că fenomenele demografice înseși nu sînt autonome, ci se află în multiple interdependențe cu dezvoltarea socială.